

Nostalgia
după absolut

George Steiner (n. 23 aprilie 1929, Paris – m. 3 februarie 2020, Cambridge), scriitor și lingvist franco-anglo-american, cunoscut marelui public în special ca eseist, critic literar și filozof. După o bursă Rhodes la colegiul Balliol, s-a alăturat, în 1952, echipei editoriale de la publicația *The Economist*. În 1956 a fost ales membru al Institutului de Studii Avansate Princeton. După ce a predat la catedrele universităților din Innsbruck, Cambridge și Princeton, a ajuns, în 1974, profesor de engleză și literatură comparată la Universitatea din Geneva, unde a rămas până în 1994, când s-a pensionat. De atunci, a susținut numeroase conferințe în toată lumea și a predat la Oxford și la Harvard. Universalismul său cultural i-a determinat pe unii să-l compare cu Stefan Zweig, Michel de Montaigne și Erasmus din Rotterdam. A primit numeroase premii, printre care Guggenheim Fellowship și Chevalier de la Légion d'Honneur. A fost distins, de asemenea, cu ordinul Commandeur dans l'ordre des Arts et des Lettres. A fost membru al Academiei Britanice, iar în 1999 a obținut Premiul Truman Capote pentru întreaga activitate. În eseuri, a abordat subiecte din domeniile teoriei lingvistice, teoriei traducerii, filozofiei pedagogice, filozofiei politice etc.

Selecție de lucrări: *Tolstoy or Dostoevsky: An Essay in Contrast* (1960), *The Death of Tragedy* (1961; trad. rom. *Moartea tragediei*, Humanitas, 2008), *Anno Domini: Three Stories* (1964), *Language and Silence: Essays 1958–1966* (1967), *In Bluebeard's Castle: Some Notes Towards the Redefinition of Culture* (1971; trad. rom. *În castelul lui Barbă-Albastră: Câteva însemnări pentru redefinirea culturii*, Humanitas, 2013), *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution* (1972), *After Babel* (1975; trad. rom. *După Babel*, 1983), *Heidegger* (1978), *The Portage to San Cristóbal of A.H.* (1981; trad. rom. *Procesul de la San Cristóbal*, Humanitas, 2009), *Real Presences: Is There Anything in What We Say?* (1989), *Errata: An Examined Life* (1997; trad. rom. *Errata: O autobiografie*, Humanitas, 2008), *Grammars of Creation* (2001; trad. rom. *Gramaticile creației*, Humanitas, 2015), *Lessons of the Masters: The Charles Eliot Norton Lectures 2001–2002* (2003; trad. rom. *Maestri și discipoli: Prelegerile „Charles Eliot Norton” 2001–2002*, Humanitas, 2011), *Nostalgia for the Absolute* (2004), *The Idea of Europe* (2005), *My Unwritten Books* (2008).

GEORGE
STEINER
Nostalgia
după absolut

Traducere din engleză și note
de Ciprian Jeler

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Conferințele Massey sunt sponsorizate de CBC Radio, House of Anansi Press și Colegiul Massey al Universității din Toronto. Această serie de conferințe, creată în onoarea lui Vincent Massey, fost guvernator general al Canadei, a fost inaugurată în 1961, cu scopul de a oferi un cadru în care gânditori contemporani remarcabili să poată aborda, la radio, teme importante ale vremurilor noastre.

Această carte cuprinde Conferințele Massey din 1974, intitulate „Nostalgia după absolut“ și transmise în noiembrie 1974 în cadrul seriei *Ideas* a CBC Radio, al cărei producător a fost Paul Buckley.

Conjectura pe care vreau să o fac în aceste Conferințe Massey este una foarte simplă.

Istoricii și sociologii sunt de acord – și, la urma urmei, ar trebui să-i și credem câteodată – că a avut loc un declin semnificativ al rolului jucat de sistemele religioase oficiale, de biserici, în societatea occidentală.

Originile și cauzele acestui declin pot fi – și chiar au fost – datate și argumentate în diverse feluri. Unii le-ar putea depista în raționalismul științific din timpul Renașterii. Alții le-ar putea atribui scepticismului și orientării explicit seculare a Iluminismului, cu ironiile lui la adresa superstiției și a tuturor bisericilor. Alții ar susține că teologia și credințele sistematice, precum și vechiul rol central al bisericilor au devenit atât de desuete ca urmare a darwinismului și a tehnologiei moderne din timpul revoluției industriale. Dar declinul însuși nu este contestat de nimeni. Treptat, ca urmare a acestor foarte complicate și variate motive, credințele creștine (și chiar aș sublinia pluralul), care

8 Nostalgia după absolut

organizaseră în mare măsură viziunea occidentală asupra identității umane și a rostului nostru în lume, ale căror practici și simbolisme infuzaseră atât de profund traiul nostru zilnic de la finalul lumii romane și elenistice încoace, au încetat să ne mai stăpânească sensibilitatea și să ne mai guverneze existența cotidiană. Într-un grad mai mic sau mai mare, nucleul religios al individului și al comunității a degenerat într-o convenție socială. A devenit un fel de curtoazie, un set de reflexe ocazionale sau mașinale. Pentru marea majoritate a bărbaților și femeilor care gândesc – chiar dacă au continuat să meargă la biserică –, izvorul dător de viață al teologiei, al unei convingeri doctrinare transcendente și sistematice, a secat.

Această secare sau vestejire, care a afectat însuși miezul moral și intelectual al Occidentului, a lăsat în urmă un gol imens. Acolo unde există un vid, apar noi energii și surogate. Dacă nu cumva interpretez greșit dovezile existente, istoria filozofică și politică a Occidentului din ultimii 150 de ani poate fi înțeleasă ca o suită de încercări – mai mult sau mai puțin conștiente, mai mult sau mai puțin sistematice, mai mult sau mai puțin violente – de a umple acest gol central lăsat în urmă de erodarea teologiei. Acest vacuum, acest întuneric central, ține de experiența „morții lui Dumnezeu“ (să nu uităm că tonalitatea ironică, tragică a lui Nietzsche în folosirea acestei expresii este atât de des înțe-

leasă greșit). Dar cred că putem să fim mai preciși: descompunerea unei doctrine creștine cuprinzătoare a lăsat în dezordine – sau a lăsat fără conținut – elemente esențiale ale viziunii noastre despre dreptatea socială, sensul istoriei umane, relația dintre minte și trup sau rolul cunoașterii în comportamentul nostru moral.

Tocmai aceste probleme, de a căror formulare și rezolvare depinde coerența vieții individuale și sociale, sunt abordate de marile „anti-teologii“ sau „meta-religii“ ale secolelor XIX și XX. Acești termeni sunt foarte stângaci, și îmi cer scuze pentru aceasta. „Meta-religie“, „anti-teologie“, „crez-surogat“ sunt niște etichete stângace, dar și folositoare. Permiteți-mi să încerc să le strâng laolaltă în aceste cinci conferințe prin utilizarea unui termen general. Aș dori să vă propun cuvântul „mitologie“.

Acum, pentru a putea fi considerată o „mitologie“, în sensul în care voi încerca să o definesc aici, un ansamblu conceptual sau o doctrină socială, psihologică sau spirituală trebuie să îndeplinească anumite condiții. Să vedem care sunt acestea. Doctrina respectivă trebuie să aibă o pretenție la totalitate. Aceasta sună destul de naiv și, într-un fel, chiar așa și este. Să încerc să fiu mai precis. Ce înțelegem prin acest caracter total al doctrinei? Faptul că ea trebuie să afirme că analiza condiției umane pe care o oferă – a istoriei noastre, a sensului vieții mele și a dumneavoastră, a

lucrurilor la care putem spera – este o analiză totală. În acest sens, o mitologie este o imagine completă a „omului în lume“.

Acest criteriu al totalității are o consecință foarte importantă. Permite, ba chiar pretinde – dacă avem de-a face cu o mitologie onestă și serioasă – combaterea sau infirmarea mitologiei respective. Un sistem total, o explicație totală se prăbușesc atunci când o excepție substanțială, un contraexemplu cu adevărat puternic poate fi pus în evidență. Nu ajută la nimic să încerci să peticești un colț mic aici sau să adaugi colo o cusătură ori puțin lipici. Dacă nu formează un întreg, construcția se prăbușește. Dacă vreunul dintre misterele centrale, sacramentale ale creștinismului sau ale vieții ori mesajului lui Hristos ar fi total infirmat, n-ar servi la nimic să încerci o reparație rapidă la un colț al structurii.

În al doilea rând, o mitologie, în sensul în care folosesc aici cuvântul, va avea un tip de început și de dezvoltare ușor de recunoscut. Întregul sistem va fi izvorât dintr-o revelație crucială sau dintr-o intuiție specifică. Acest moment inițial și istoria viziunii profetice fondatoare vor fi păstrate într-o serie de texte canonice. Aceia dintre dumneavoastră care sunteți interesați de mișcarea mormonă vor recunoaște ușor imaginea următoare: un înger îi apare fondatorului întregii mișcări și îi înmânează faimoasele plăci de aur sau Legea

mozaică. Va exista un grup original de discipoli care sunt în contact nemijlocit cu maestrul, cu geniul fondatorului. Curând, unii dintre acești discipoli se vor desprinde și vor deveni eretici. Vor produce mitologii rivale sau submitologii. Dar să fim atenți acum la un lucru foarte important. Ortodocșii din marea mișcare inițială îi vor urî pe acești eretici, îi vor prigoni cu o dușmănie mai violentă decât cea pe care le-o arată necredincioșilor. Nu de necredincioși se tem ei, ci de ereticul din propria lor mișcare.

Cel de-al treilea criteriu pentru recunoașterea unei mitologii veritabile este cel mai greu de definit, și v-aș ruga să aveți puțină răbdare, deoarece sper că el va deveni vizibil prin forța exemplului în aceste cinci conferințe. O mitologie veritabilă își va dezvolta propriul limbaj, propriul idiom caracteristic, propriul set de imagini emblematice, propriile semnale, metafore și scenarii dramatice. Va da naștere propriului său corpus de mituri. Ea va prezenta lumea în termenii anumitor gesturi, ritualuri și simboluri cardinale. Pe măsură ce înaintăm, sper că ele vor deveni cât se poate de clare.

Să privim acum aceste atribute: totalitate, prin care înțeleg pur și simplu pretenția de a explica totul; texte canonice oferite de geniul fondator; ortodoxie împotriva ereziei; metafore, gesturi și simboluri cruciale. Cu siguranță, deja este evident unde vreau să ajung. Marile mitologii construite

în Occident de la începutul secolului al XIX-lea încoace nu sunt doar încercări de a umple golul lăsat de declinul teologiei și dogmei creștine; ele constituie un fel de *teologie de substituție*. Ele sunt sisteme de credințe și de argumente care pot fi virulent antireligioase, care pot postula o lume fără Dumnezeu și pot nega orice viață de apoi, dar structura, aspirațiile și pretențiile lor de la credincioși sunt, în ceea ce privește strategia și efectele lor, profund religioase. Cu alte cuvinte, când ne gândim la marxism, când ne uităm la diagnosticele freudiene sau jungiene ale conștiinței, când ne uităm la viziunea asupra omului oferită de ceea ce se numește antropologie structurală, când examinăm toate acestea din punctul de vedere al mitologiei, le vom vedea ca fiind totale, organizate canonic, ca imagini simbolice ale sensului omului și ale realității. Iar când ne gândim mai bine la ele, le vom recunoaște nu doar ca negații ale religiei tradiționale (căci fiecare dintre ele ne spune: uite, nu mai avem nevoie de vechea biserică – gata cu dogma, gata cu teologia), ci și ca sisteme care lasă să se vadă, în fiecare dintre punctele lor hotărâtoare, semnele unui trecut teologic.

Permiteți-mi să subliniez acest lucru. Este nucleul a ceea ce vreau să spun și este, sper, cât se poate de clar. Aceste mari mișcări, aceste mari gesturi ale imaginației care au încercat să înlocuiască religia – în special creștinismul – în Occident

seamănă foarte mult cu bisericile și cu teologia pe care vor să le înlocuiască. Și poate am spune că, în orice luptă măreață, oponenții încep să se mene unul cu celălalt.

Desigur, acesta este doar unul dintre posibilele moduri de a vedea marile mișcări filozofice, politice, antropologice care domină acum în atât de mare măsură climatul nostru personal. Un marxist convins, un psihanalist practicant, un antropolog structural va fi revoltat la gândul că analizele și credințele lui privind situația umană sunt mitologii și constructe alegorice derivate direct din imaginea religioasă asupra lumii pe care el încearcă s-o înlocuiască. Ideea aceasta l-ar înfuria. Iar mânia sa are justificarea ei.

Nu am nici dorința, nici competențele pentru a oferi observații tehnice, de exemplu, asupra teoriei marxiste a plusvalorii, asupra modului freudian de a înțelege libidoul sau Se-ul, asupra logisticii complicate a relațiilor de rudenie și a structurii lingvistice în antropologia lui Lévi-Strauss. Nu sper decât să vă atrag atenția asupra anumitor trăsături și gesturi puternice și recurente care se regăsesc în toate aceste teorii „științifice“. Vreau să sugerez că aceste trăsături reflectă în mod direct condițiile lăsate în urmă de declinul religiei și de o adâncă nostalgie după absolut. Această nostalgie – atât de profundă în majoritatea dintre noi, cred – a fost direct provocată de declinul omului și al societății

occidentale, precum și al străvechii și grandioasei arhitecturi a certitudinii religioase. Mai mult ca oricând, astăzi, în acest punct al secolului XX, tânjim după mituri, după o explicație totală: tânjim după o profeție garantată.

Scenariul mitologic din marxism – cu care voi începe, în această primă conferință – nu este doar explicit dramatic, ci și reprezentativ pentru marele curent de gândire și simțire din Europa pe care-l numim romantism. La fel ca alte utopii sociale sau teorii ale mântuirii seculare, mesianice apărute după Revoluția Franceză, marxismul poate fi exprimat în termenii unei epopei istorice. Ne povestește progresul omului de la subjugare la tărâmul viitor al dreptății absolute. La fel ca o bună parte din arta, muzica și literatura romantice, marxismul traduce, în termeni istorici și sociali, doctrina teologică a căderii omului, a păcatului originar și a mântuirii finale.

Marx însuși sugerează o posibilă identificare a propriului său rol cu cel al lui Prometeu. Nu e oare interesant și, într-un fel, deloc surprinzător că, în tinerețea lui, ultimul lucru pe care Marx intenționa să-l facă era să scrie o critică majoră a economiei politice? Dimpotrivă, lucra la un poem epic despre Prometeu. Și puteți bănuși cam cum se prezintă scenariul ulterior. Purtând focul – distrugător, dar și purificator – al adevărului, adică înțelegerea materialist-dialectică a forței economice

Cuprins

1. Mesia seculari	7
2. Călătorii spre interior	24
3. Ultima grădină	43
4. Omuleții verzi	65
5. Are adevărul un viitor?	84